

Анарбекова Венера Эркинбековна, Анарбаева Гульназ Араповна
ЖАЛАЛ-АБАДДАГЫ САЛАМАТТЫКТЫ САКТОО ОКТЯБРЬ РЕВОЛЮЦИЯСЫНА
ЧЕЙИН (КАМАЛИТДИН ГАЙББАЕВДИН “ООРУЛАРДЫ АЙЫКТЫРУУ”
КИТЕБИНИН МИСАЛЫНДА)

Анарбекова Венера Эркинбековна, Анарбаева Гульназ Араповна
ЗДРАВООХРАНЕНИЕ В ДЖАЛАЛ-АБАДЕ ДО ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ (НА
ПРИМЕРЕ КНИГИ КАМАЛИТДИНА ГАЙББАЕВА «ИСЦЕЛЯЯ НЕДУГИ»)

Anarbekova V.E., Anarbaeva G.A.
HEALTHCARE IN JALAL-ABAD BEFORE THE OCTOBER REVOLUTION (BASED ON
THE EXAMPLE OF KAMALITDIN GAIBBAEV'S BOOK "TREATING DISEASES")

УДК. 947:93/398.

Аннотация. Бул изилдөөбүздө Жалал-Абад шаарындагы саламаттыкты сактоонун өткөн кылымдагы калыптануу жана өнүгүү тарыхын азыноолак жазып калтырган Камалитдин Гайббаевдин “Исцеляя недуги” (Оорулууларды айыктыруу) [Гайббаев Камалитдин. Исцеляя недуги. – Фрунзе.:Кыргызстан.56 стр.] деген 1986-жылы Фрунзенин Кыргызстан басмаканасынан чыккан чакан китепче тууралуу болмокчу. Автор өзү Кыргызстандын түштүгүндөгү саламаттыкты сактоонун активдүү уюштуруучуларынын бири болгон. Чакан китепчинин материалдары тарыхый жана тарбиялык мааниси чоң эмгектердин катарын толуктайт. Профессор А.А.Айдаралиевдин дагы архивдик материалдарына токтолгон. Негизги мазмунунда шаардын курорту, Жалал-Абаддын топонимикасына байланышкан уламыштар жана саламаттыкты сактоонун 1917-жылдан 1983-жылга чейинки статистикалык маалыматтары камтылган материалдар берилген. Макалада дал ошол перспективдүү өнүгүүнү камтыган эмгектен Жалал-Абад шаар статусун алгандан (1878-ж.) Улуу Октябрь революциясына чейинки саламаттыкты сактоо бөлүгү гана тарыхый талдоого архивдик материалдардын негизинде анализденет жана шаардын куруучуларынын өз оозунан жаздырылып алынган материалдар дагы талкууга алынат.

Негизги сөздөр. Жалал-Абад шаары, курорт, дарыгерлер, саламаттыкты сактоо, ооруларды дарылоо ыкмасы, минералдык булактар, орус падышачылыгы, Хазрет Аюб пайгамбар, Махпара ыйык жайы.

Аннотация. В данном исследовании речь о небольшой книге «Исцеляя недуги» Камалитдина Гайббаева, оставившего небольшую историю в прошлом веке становления и развития здравоохранения в городе Джалал-Абад, изданной Кыргызским издательством в городе Фрунзе в 1986 году [Гайббаев Камалитдин. Исцеляя недуги. – Фрунзе.:Кыргызстан.56 стр.]. Сам автор был одним из активных организаторов здравоохранения на юге Кыргызстана. Материалы брошюры дополняют ряд произведений, имеющих большую историческую и просветительскую ценность. Он использовал архивных материалов профессора А.А. Айдаралиева. Основное содержание включает материалы, содержащий городской курорт, легенды, связанные с топонимией Джалал-Абада, а также статистические данные здравоохранения с 1917 по 1983 год. В статье анализируется только часть здравоохранения с момента получения Джалал-Абадом статуса города (1878 г.) до Великой Октябрьской революции и материалы зафиксированных из уст строителей города, на основе архивных материалов

Ключевые слова. город Джалал-Абад, курорт, врачи, здравоохранение, метод лечения заболеваний, минеральные источники, русское царство, Пророк Аюб, святылище Махпара.

Annotation. This study will discuss a small book, “Treating Diseases” by Kamalitdin Gaibbaev, who left a short history of the last century’s development of healthcare in the city of Jalal-Abad, published by the Kyrgyz publishing house in the city of Frunze in 1986 [Kamalitdin Gaibbaev.

Treating Diseases – Frunze: Kyrgyzstan. 56 p.]. The author himself was one of the active organizers of healthcare in the south of Kyrgyzstan. The materials in the brochure complement a number of works of great historical and educational value. He used archival materials from Professor A.A. Aidaraliev. The main content includes materials containing the city resort, legends associated with the toponymy of Jalal-Abad, as well as health statistics from 1917 to 1983. The article analyzes only part of health service from the moment of receiving the status of a city Jalal-Abad (1878) until the Great October Revolution and materials taken from the mouths of the city's builders, based on archival materials.

Key words. *city of Jalal-Abad, resort, doctors, health service, method of treating diseases, mineral springs, Russian kingdom, Prophet Ayub, Mahpara sanctuary.*

Киришүү. Жалал-Абад шаарындагы саламаттыкты сактоонун жаралышынын жана өнүгүшүнүн тарыхы Советтик Кыргызстандын тарыхы менен тыгыз байланышта. Ошол учурда жарыяланган адабияттарда деле жетиштүү изилденген эмес. Тагыраагы А.А.Айдаралиев [2], А.В.Альфимов [3, 5], К.А.Атаханов [1], Р.Г.Бауэр [4, 36-39], А.Н.Козлов, С.К.Лобынцев, К.Н.Нишанов [7], С.Д.Рафибеков [9], В.А.Петросьянц [8], К.С.Сатаркулов, О.Т.Тургунбаевдин айрым бир материалдарынан гана кездештирүүгө болот. Ошолордун катарын толуктаган Камалитдин Гайббаевдин китепчесиндеги мазмуунда: Жалал-Абаддын тарыхынын барактары жана Улуу Октябрь социалисттик революциясына чейинки саламаттыкты сактоонун жаралышы; Жалал-Абад курорту; Жалал-Абад шаарынын саламаттык сактоосу Совет бийлигинин алгачкы жылдарында жана Кыргыз Автономиялык Советтик Социалисттик Республикасы түзүлгөнгө чейин (декабрь 1917-1926-жж.); Жалал-Абад шаарынын саламаттыкты сактоо (1926-1936-жж.); Саламаттыкты сактоо Жалал-Абад шаарында согушка чейинки жылдарда (1936-1940-жж.); Улуу Ата Мекендик Согуш жылдарында (1936-1940-жж.) Жалал-Абад шаарынын саламаттыкты сактоосу; Саламаттыкты сактоо Жалал-Абад шаарында согуштан кийинки жылдарда (1946-1983-жж.) деген бөлүктөрдөн турат. Биздин изилдөөгө алган объект Жалал-Абад шаарынын 1878-жылдан 1917-жылга чейинки саламаттыкты сактоонун өнүгүүсү тарыхый талдоого алынат.

Негизги бөлүк. *Улуу Октябрь социалисттик революциясына чейинки саламаттыкты сактоонун жаралышы* деген бөлүктө: Көгарт өрөөнүндө конуштардын пайда болушуна Аюб тоосунун боорлорундагы шыпаалуу ысык булактар себеп болгону тарыхый фактылардан белгилүү. Анткени ысык булактардын дарылык касиети жергиликтүү калкка байыртадан эле белгилүү болуп, көптөгөн зыяратчыларды тарткан. Кыргызстан Россияга кошулганга чейин Жалал-Абад чакан соода борборунун ролун аткарган. Буга анын көчмөн жана отурукташкан кошуна аймактардын чек арасындагы абалы чоң өбөлгө болгон.

Китепчинин 10-бетинде “1887-жылдан баштап Жалал-Абад шаар болуп эсептелинет” деп жазылган. Бирок Жалал-Абад Россия империясынын Фергана облусунун Кокон уездинин курамындагы шаар статусун 1876-жылы алгандыгы, ал эми шаардын түзүлгөн расмий датасы 1877-жылдын октябрь айы, орус аскерлери Аюб-Тоонун этегине чеп курган жыл [6] экендиги тарыхый булактарда белгилүү. Ал эми адабияттарда 1877-жылдан баштап кадимкидей пайдалана баштаганын дагы эске алуу зарыл [10]. Демек, автор Камалитдин Гайббаев Жалал-Абад шаар статусун алгандан 10 жыл өткөндөн кийин “1887-жылдан баштап Жалал-Абад шаар болуп эсептелинет” деген маалымат жаңылыштык (А.В.).

Андан ары шаар статусун алган Жалал-Абад Октябрь социалисттик революциясына чейин калкы сабатсыз, ири айыл жана соода борбору болгон. 1897-жылдагы эл каттоо боюнча шаардын калкы 1555 адамды түзүп, 260 кожолук Какир дачасы, 8 мечит, 2 мектеп, 10 майкана, 25 азык-түлүк, 5 эт сатуучу дүкөн, 3 калико жип ийрүү жайы (ситцепрядильни), 2 устакана, 1 боёкчу, күмүш устаканасы, 13 бош дүкөн, рават (чоң дарбазанын аталышы), 15 чайкана базары дүйшөмбү күнү ачык болгон. Ал эми суу Көгарт дарыясынан Хан-Арык жана Чука-Арык каналдары аркылуу берилген. Түпкүлүктүү калк кууш көчөлөрдө чачылган жапыз чопо чатырлары бар үйлөрдө, жайында коюу чаң, жазында өтө алгыс баткакта жашашкан.

Жалпысынан шаардын жыргалчылыгы айыктыруучу булактардан алынган кирешеден көз каранды болгон. Түпкү калкка (коренное население) - кыргыздарга жана өзбектерге медициналык жардам көрсөтүлгөн эмес. Ошол кезде падыша башкаруучуларынын арасында төмөнкүдөй теория үстөмдүк кылган: «*Кыргыз эли медициналык жардамга муктаж эмес, анткени көчмөн жашоосу аларды кирден куткарат, эгер өздөрүнүн түшүнбөстүктөрүнөн*

улам ооруга дуушар болушса, анда ал кыргыз медицинасын билгичтик менен өздөштүргөн бакшы». Оорулуулар табыптарга, шамандарга, бакшыларга, молдолорго жана башка шарлатандар менен наадандарга кайрылышкан. Оорулууларды дарылоо ыкмасы сыйкырлар (заклинания) жана дуба (молитва) болгон. Денеден жиндерди кууп чыгуу үчүн ысытмалуу оорулууга муздак суу чачылган. Элдик оригиналдуу медицинанын көбүрөөк агартуучу адамдар колдонушкан. Сөөктүн сынганы жана чыгып кетиши үчүн алар хиропрактиктерге кайрылышкан. Дары катары ар кандай чөптөр, майлар, жылкы жана аюунун майлары колдонулган. Катуу ооруганда уйдун жаңы кыгын, койдун терисин жана башкаларды колдонушкан. Райондо трахома, котур, сифилис, безгек, чечек жана башка оорулар көп болгон [5.11]. Демек, кыргыздардагы элдик медицинанын эл арасындагы мааниси тууралуу жеткиликтүү эле маалымат берилген.

Жалал-Абад шаарында медициналык-санитардык мекемелерди түзүүдөгү алгачкы кадамдар Россиянын колонизаторлук саясатынын терс көрүнүштөрүнө карабастан Кыргызстандын Россияга кошулушу менен прогрессивдүү кадамдар башталган. Көгарт өрөөнүндө Михайловское, Архангельское, Спасовка, Благовещенское ж.б. орусча аталыштагы конуштар пайда болуп, калктын бир кыйла көбөйүшүнө алып келген жана көчмөн мал чарбачылыгы менен алектенген кыргыздардын отурукташкан, жарым отурукташкан жашоо образына өтүү процессинде оң роль ойногон. Мунун аркасында көчмөндөр дыйканчылык жана мал чарбачылыгы менен алектене алышкан. Орус дыйкандары жерди айдоонун тажрыйбасын үйрөтүшкөн. Бирок экинчи жагынан калктын көбөйүшү, сооданын өнүгүшү, медициналык жардамдын жетишсиздиги, антисанитардык абал массалык оорулардын көбөйүшүнө алып келген.

Оорунун көп болушунан жана адаттан тыш, аптаптуу ысыктан улам көптөгөн зыяратчылар кете баштаган. Бул жагдай падышалык администрацияны зыяратчыларды медициналык жактан тейлөө, аларга турмуш-тиричилик жактан мыкты шарттарды түзүү боюнча чараларды көрүүгө мажбур кылган.

Земстволук дарыгерлер коому отурукташкандарга жана падышалык чиновниктерге, ошондой эле бай-манап дворяндарына медициналык-санитардык кызмат көрсөтүү үчүн дарыгерлерди жиберген. Алар саякат (разъездной) системасынын принцибинде кызмат кылышкан. Аюб-Тау тоосундагы Хазрет-Аюб ысык булактарына Түркстандын жана Орто Азиянын тургундары дагы шыпаа издеп келишкен.

Негизинен тери оорулары үчүн дарылык мааниси чоң Аюб булак тууралуу уламышты мисал келтирүү менен алгачкы тургундар жайкысын аптаптуу ысыктан, кышкысын сууктан жакшыраак коргонуу үчүн жер төлөөдө (землянка), кийинчерээк алачыкта, боз үйлөрдө жашай башташканын, ысык суу бетине чыккан жерлерге казылган чуңкурларда жуунуп, натыйжасында бейтаптар айыгышкандыгы тууралуу берилет [5.13]. Хазрет-Аюб сууларынын атагы жылдан жылга өсүп, бүткүл Орто Азиядан, Афганистандан, Жакынкы Чыгыштан, Кытайдан жана алыскы Индиядан келген бейтаптарды өзүнө тартып турган. Жер бетине ысык суунун чыгышынын себебин, анын химиялык курамын жана дарылык касиетин билишпей, бардыгын теңирлик күч менен байланыштырышкан. Кереметтүү булактарга болгон сокур ишеним дин кызматкерлерин байыткан.

Жалал-Абаддагы минералдык булактардын суулары 1877-жылы Борбордук Россиядан келген геолог И.В.Мушкетовдун изилдөөлөрүнөн кийин гана белгилүү болгон. Булактардын сүрөттөлүшү жана алардын курамы жөнүндө маалыматтар 1879-жылы басылып чыккан. Ошол эле жылы аларга участкалык дарыгер Мездриков келип, суунун касиетин текшерип, үлгүсүн Ташкенттин химиялык лабораториясына жөнөтөт. Химик Тейх суу боюнча изилдөөлөрдү да жүргүзгөн. Врач И.Бунин 1883-жылы аскердик-медициналык журналга «Жалал-Абад суулары жөнүндө» деген кат менен кайрылып, анда ысык булактардын территориясында атайын аскер кызматчыларын дарылоочу госпиталы бар санаториялык-климаттык станция ачуу жөнүндө маселени козгогон.

1885-жылы аскер кафедрасынын буйругу менен 25 орундуу санаториялык-курорттук станция оорукана, мончо, казармасы менен ачылган. Ал эми 1886-жылы аскердик ведомство тарабынан каржыланган атайын экспедиция уюштурулуп, ага химик Верблонер менен эки дарыгер катышып, алар өз изилдөөлөрү менен химик Тейхтин маалыматтарын тастыкташкан. Ошол эле жылы Ташкенттеги табият таануучулардын жана дарыгерлердин коому Жалал-

Оорулуулар Жалал-Абад райондук ооруканасына жеткирилип, качкындардын каражаттары менен жабдылган. Менин карамагымда (Федоров) болгон Базар-Коргон айылдык медициналык округунда ошол эле Никольское айылында качкындар жашашат, алардын акчасына жалданган фельдшер тынымсыз иштейт. Бейтаптар Базар-Коргон райондук (оорукана) клиникасына жөнөтүлөт. Мага ишенип берилген эки тармакта тең эпидемиялык оорулар жок [12].

Бүгүнкү күндө Жалал-Абад райондук фельдшер-акушерка Зуева ден соолугу чың болуп, ооруп жаткандыгы тууралуу арыз жазып, иштөөдөн баш тартып, уруксатсыз Жалал-Абад шаарынан чыгып кеткендигин билдирем. Өзүмдүн районумда качкындар бар мен Жалал-Абаддан кетүүгө аргасыз болгондугума байланыштуу, жол жүрүү учурунда амбулаторияны жаап, стационардык бейтаптарды кароосуз калтырууга аргасыз болуп жатам [13]. Мында ошол мезгилдеги оорукананын шарты тууралуу айтылгандыгына күбө болдук.

Хазрет-Аюб тоосундагы медициналык мекемелерди көбүнчө аскер кызматчыларын дарылоочу аскер кафедрасы башкарып турганы каржылык кыйынчылыктарды жана медициналык кадрлардын жетишсиздигин ого бетер татаалдандыканын Аскер губернаторуна 1916-жылы 15-июлда (15/VIII-1916 № 2066) катында төмөдөгүчө берилет.

Мында областтык врач улук-кеңешчи Шеменский «Жалал-Абаддагы ысык булактарда Аскердик башкармалыктын санитардык-гигиеналык станциясынан тышкары жеке бейтаптарга ижарага берилген казармалардын 40 бөлмөсү болгон. Бөлмөлөр үчүн түшкөн акча кызматкерлерди жалдоо, курорттук аймакты таза кармоо жана жарыктандырууга жумшалат. Ушуну эске алып, Георгий рыцарларына он гана бөлмө бекер берилиши мүмкүн, алардын ар бири экиден бейтапты батыра алат. Бөлмөлөрдөн, он мончодон жана жалпы бассейнден башка Фергана облустук администрациясында башка эч нерсе жок, ошондуктан Георгий кавалерлерине эч нерсе бере албайт. Бирок бул жетишсиз болуп чыкса, анда Кызыл Крест коомунун Фергана бөлүмү менен байланышып, Жалал-Абаддагы дарыланууга муктаж Георгий кавалерлерин камсыздоону өзүнө ала алат» – деп билдирген [14].

окуганын көрсөтүшкөн.

Улуу Октябрь социалисттик революциясына чейин Жалал-Абад курортунун минералдык булактары дин жана шейхтердин колунда болуп, аларды соода ишканасына айландырышкан. Булактарга мамлекеттик көзөмөл болгон эмес. Ошондуктан мусулман диниятчылары жергиликтүү байлардын эсебинен курорттун аймагына мечит жана Хазрет Аюб Пайгамбардын күмбөзүн куруп, аны Махпара деп атап, Хазрет Аюб Пайгамбардын өзүнүн күлү ушул жерге коюлган деп жарыялашкан. Махпаранын тегерегине алар тизенин жана чыканактын ийилген жерлериндеги издердин ойдундарын чагылдырган ар кандай оюм-чийим таш плиталарды орнотуп, бул жерде Пайгамбардын өзү намаз

Мечитке зыяратчылар күнөөлөрдөн жана оорулардан кутулуу үчүн тыйын жана акча ыргытышкан. Көбүнчө балалуу болом деген ишенимде “бешикке” баалуу кездеме жаап, акча алып келип, өпкүлөшүп, ташты кучактап сыйынышкан. Кайрымдуулукка кеткен нерселердин баары дин кызматкерлери менен шейхтердин чөнтөгүнө түшкөн.

Гайббаев өзүнүн эскерүүлөрүндө “Эсимде, Махпара мечити жана храмы дээрлик 1929-1930-жылдары болгон. Диний ырым-жырымдарды зыяратчылар күнөөлөрдөн, оорулардан

арылуу үчүн жасаганы эсимде. Махпаранын дубалдарына ар кандай буюмдар (таяктар, кийимдер) коюлган, алар бул жерге келген бейтаптардын сакайып кетишинин урматына сувенир катары калтырылган имиш” деп айтылат. 1930-жылы мечит бузулуп, ал жерге гүлдөр отургузулган. 1946-жылы өздөрүн шейх деп эсептеген курорттун айрым жергиликтүү тургундары, башкача айтканда, жок олуя Хазрет-Аюб Пайгамбардын мураскерлери курорттун жанына мечит куруу үчүн акча чогултууга аракет кылышкан. Шейхтердин каалоосун Ташкенттен келген руханий борбор четке каккан, анткени Хазрет-Аюбду ыйык жер деп эсептөөгө эч кандай негиз жок болчу [5.19-20].

Корутунду. Демек, бул чакан жана жупуну көрүнгөн эмгекте Жалал-Абад курортунун Улуу Октябрь Социалисттик революциясына чейинки өнүгүү тарыхы архивдик материалдардын жана курортту курууга катышкан усталардын өз оозунан жаздырылып алынган материалдардын негизинде берилди. Ошондой эле кыргыз элдик медицинасынын дагы эл арасындагы орду бир канча жылдарга чейин сакталгандыгы тууралуу дагы айтылды.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Атаханов К., Пассевен Б.Е. Развитие здравоохранения в городе Кок-Янгаке. - Советское здравоохранение Киргизии, 1958.
2. Айдаралиев А.А. Основные этапы развития здравоохранения Киргизии. – Фрунзе:Киргосиздат, 1958. - 98 с; Айдаралиев А.А. Развитие здравоохранения в Советском Киргизстане. – Фрунзе:Кыргызстае, 1970. – 192 с.
3. Альфимов А.В.Здравоохранение Киргизской ССР за 25 лет.- Фрунзе:Киргосиздат. 1951. С. 5.
4. Бауэр Г.Р. К истории развития здравоохранения юга Киргизии. - Советское здравоохранение Киргизии. 1968, С. 36-39.
5. Гайббаев К. Исцеляя недуги. – Ф.:Кыргызстан, 1986.
6. История города Жалал-Абада. <https://www.jalal-abad.gov.kg/ru/history/>.
7. Нишанов К.Н. Исторический очерк о развитии стоматологической помощи Киргизии. - Фрунзе: Кыргызстан, 1964. - 69 с.
8. Петросьянц В.А. Развитие здравоохранения в СССР и Киргизской ССР. Орг. борьбы с туберкулезом в Киргизской ССР - Ф.1968.; Петросьянц В.А. Здравоохранение Киргизии к юбилейному году. - Советское здравоохранение Киргизии, 1972. С. 12-37.
9. Рафибеков С.Д., Нишанов К.Н., Козлов. А. К вопросу о состоянии здравоохранения Киргизии в 1960-68 гг. - Советское здравоохранение Киргизии, 1970. С. 50-54.
10. Трунов В. История города Жалал-Абада. – Жалал-Абад, 1999. 191 с.
11. ЦГА, Узб. ССР, ф. 19, № описи 1, № дела 23848.
12. ЦГА Узб. ССР ф. И-19, № описи 1, ед. хр. 33095. 17 декабря 1915 г
13. ЦГА Узб. ССР ф.И-19, № опись 1, ед. хр. 33095. Переписка по Джалал-Абадскому участку 17 декабря 1915 г. исх. №. 182.
14. ЦГА Узб. ССР ф—19 № описи 1, дело 33086. 19 бет.